

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 407

Jabłko niezgody. Regionalne wyzwania współczesnej gospodarki światowej

Redaktorzy naukowci
Bogusława Drelich-Skulska
Małgorzata Domiter
Wawrzyniec Michalczyk

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2015

Redakcja wydawnicza: Jadwiga Marcinek
Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz
Korekta: Barbara Cibis
Łamanie: Beata Mazur
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2015

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-544-5

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
53-345 Wrocław, ul. Komandorska 118/120
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp.....	9
------------	---

Część 1. Europa w obliczu wyzwań współczesnej gospodarki światowej

Jerzy Rymarczyk: Unia bankowa – zabezpieczenie przed kryzysami?.....	13
Maciej Walkowski: Założenia, cele i kontrowersje związane z planowaną realizacją europejskiej inicjatywy pobudzenia inwestycji strategicznych, zwanej Planem Junckera.....	23
Edward Molendowski, Łukasz Klimczak: Porozumienie CEFTA-2006 – jego znaczenie dla rozwoju handlu wzajemnego krajów Bałkanów Zachodnich.....	39
Jowita Świerczyńska: Współpraca celna w obszarze bezpieczeństwa i ochrony unijnego rynku.....	51
Magdalena Nawrot: Analiza realizacji kryteriów konwergencji przez Słowację w latach 2004-2014. Wnioski dla Polski.....	64
Franciszek Adamczuk: Przestrzenne i organizacyjne aspekty rozwoju pogranicza polsko-czeskiego.....	76
Magdalena Rosińska-Bukowska: Rola korporacji transnarodowych w procesie budowania wspólnego stanowiska państw UE wobec Rosji.....	86
Rafał Szymanowski: Niemcy jako koordynowana gospodarka rynkowa. Wymiary transformacji i perspektywy rozwoju.....	98
Magdalena Ziętek: Ważniejsze determinanty rozwoju eurologistyki w euroregionach.....	109
Magdalena Rosińska-Bukowska, Ewa Klima: Audyt miejski – znaczenie dla rozwoju miast w Unii Europejskiej.....	120
Marzena Anna Weresa: Rozwój technologicznych systemów innowacji w gospodarce światowej na przykładzie technologii informacyjno-telekomunikacyjnych (ICT).....	132

Część 2. Dylematy rozwoju gospodarczego w Azji

Sebastian Bobowski: Megaregionalne projekty handlowe TPP i RCEP w budowie. W co gra Japonia przy dwóch stołach negocjacyjnych?.....	147
Paweł Pasierbiak: Preferencyjne porozumienia handlowe w zagranicznej polityce ekonomicznej Japonii.....	159

Bogusława Drelich-Skulska: Zróżnicowanie polityki klastrowej w krajach azjatyckich na przykładzie Japonii i Indii	169
Szymon Mazurek: Wsparcie eksportowe klastrów ICT w Indiach.....	182
Anna Wróbel: Multilateralizm <i>versus</i> bilateralizm w polityce handlowej Chin.....	192
Zbigniew Wiktor: Gospodarka i polityka Chin w latach 2013-2014.....	202
Marta Ostrowska: Chiński vs. indyjski model rozwoju – efekty i bariery.....	215
Kazimierz Starzyk: Pozaeuropejskie gospodarki odporne transformacji rynkowej. Przypadek Korei Północnej.....	227
Małgorzata Barbara Fronczek: Zmiana pozycji rozwijających się krajów Azji Wschodniej w międzynarodowym handlu nowoczesnymi produktami	240
Przemysław Skulski: Pozycja państw Bliskiego Wschodu na międzynarodowym rynku broni na początku XXI wieku	252

Część 3. Pozycja Polski wobec regionalnych wyzwań rozwoju gospodarczego

Wawrzyniec Michalczyk: Znaczenie wymiany wewnątrzgałęziowej w polskim handlu zagranicznym w latach 2009-2013 na tle wybranych krajów Unii Europejskiej.....	269
Bartosz Michalski: Konsekwencje członkostwa w Unii Europejskiej dla polsko-niemieckiej wymiany handlowej dobrami <i>mid-tech</i> i <i>high-tech</i>	284
Joanna Michalczyk: Wpływ powiązań regionalnych i globalnych na sytuację w polskim handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi.....	298
Anna Odrobina: Polska jako lokalizacja działalności badawczo-rozwojowej korporacji transnarodowych	316
Karolina Pawlak: Polsko-rosyjski handel produktami rolno-spożywczymi po akcesji Polski do Unii Europejskiej.....	327
Marek Wróblewski: Instrumenty wsparcia eksportu polskich przedsiębiorstw – aktualne tendencje i problemy	341
Agnieszka Majka: Taksonomiczna analiza zróżnicowania poziomu życia w Polsce.....	354
Patrycja Krawczyk: Szanse i zagrożenia dla jednostek samorządu terytorialnego w Polsce w kontekście nowej perspektywy finansowej UE na lata 2014-2020.....	364
Zbigniew Bentyn: Przemiany uwarunkowań logistycznych w Polsce jako efekt integracji z krajami Unii Europejskiej.....	375

Summaries

Part 1. Europe in the face of modern global economy challenges

Jerzy Rymarczyk: Banking union – protection against crisis?.....	13
Maciej Walkowski: Assumptions, goals and controversies associated with the planned implementation of a European initiative to stimulate strategic investments known as the Juncker Plan.....	23
Edward Molendowski, Łukasz Klimczak: Central European Free Trade Agreement CEFTA-2006 – its importance for the development of mutual trade of the Western Balkans countries.....	39
Jowita Świerczyńska: Customs cooperation in the area of security and protection of the EU market	51
Magdalena Nawrot: Analysis of convergence criteria fulfillment by Slovakia in the period 2004-2014. Lessons for Poland	64
Franciszek Adamczuk: Spatial and organizational aspects of the Polish-Czech borderland development	76
Magdalena Rosińska-Bukowska: The role of transnational corporations in the process of building the EU common position to Russia.....	86
Rafał Szymanowski: Germany as a coordinated market economy. Dimensions of change and prospects for the future.....	98
Magdalena Ziętek: Significant determinants of the development of the Eurologistics in Euroregions.....	109
Magdalena Rosińska-Bukowska, Ewa Klima: Urban audit – importance for the European Union cities development.....	120
Marzenna Anna Weresa: The development of technological innovation systems in the world economy: the case if ICT.....	132

Part 2. Dilemmas of economic development of Asia

Sebastian Bobowski: Megaregional trade projects of TPP and RCEP in progress. What is the name of the Japan's game by two negotiation tables?	147
Paweł Pasierbiak: Preferential trade agreements in the foreign economic policy of Japan.....	159
Bogusława Drelich-Skulska: The diversity of cluster policy in Asian countries on the example of Japan and India.....	169
Szymon Mazurek: Export support for ICT clusters in India.....	182
Anna Wróbel: Multilateralism versus bilateralism in China's trade policy....	192
Zbigniew Wiktor: The economy and politics in China in 2013-2014	202
Marta Ostrowska: Chinese vs. Indian development model – effects and barriers.....	215

Kazimierz Starzyk: Non-European economies opposing market transformation. The case of North Korea.....	227
Małgorzata Barbara Fronczek: The change in the position of developing countries of Eastern Asia in the international trade of high-tech products.	240
Przemysław Skulski: Countries of the Middle East and their position on the international arms market at the beginning of the XXI century	252

Part 3. Position of Poland with regard to regional challenges of economic development

Wawrzyniec Michalczyk: The importance of intra-industry exchange in Polish foreign trade in the years 2009-2013 against the background of selected European Union member states	269
Bartosz Michalski: Consequences of the membership in the European Union for Polish-German trade in mid-tech and high-tech goods.....	284
Joanna Michalczyk: The impact of regional and global connections on the situation in Polish foreign trade of agri-food products.....	298
Anna Odrobina: Poland as a location of the R&D activities of Transnational Corporations	316
Karolina Pawlak: Polish-Russian trade in agri-food products after Poland's accession to the European Union.....	327
Marek Wróblewski: Instruments supporting export of Polish enterprises – current trends and problems.....	341
Agnieszka Majka: Taxonomic analysis of the diversity of the standard of living in Poland.....	354
Patrycja Krawczyk: Opportunities and threats to local government units in the aspect of the new financial perspective of the European Union 2014-2020	364
Zbigniew Bentyń: Changes of logistics performance in Poland as a result of integration with the European Union states.....	375

Karolina Pawlak

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

e-mail: pawlak@up.poznan.pl

**POLSKO-ROSYJSKI HANDEL
PRODUKTAMI ROLNO-SPOŻYWCZYMI
PO AKCESJI POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ**

**POLISH-RUSSIAN TRADE IN AGRI-FOOD PRODUCTS
AFTER POLAND'S ACCESSION
TO THE EUROPEAN UNION**

DOI: 10.15611/pn.2015.407.26

Streszczenie: Celem artykułu jest zidentyfikowanie zmian, jakie dokonały się w polskim handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi z Rosją po akcesji Polski do UE. W badaniach wykorzystano dane Urzędu Statystycznego Unii Europejskiej (Eurostat), Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA) oraz Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). Analizie poddano wartość i saldo obrotów oraz strukturę asortymentową polskiego handlu zagranicznego artykułami rolno-spożywczymi z Rosją w latach 2004-2014. Dla grup produktów mających największe znaczenie w strukturze polsko-rosyjskiej wymiany handlowej wyznaczono wskaźniki pokrycia importu eksportem (CR, Coverage Ratio) oraz indeksy handlu wewnątrzgałęzowego Grubela-Lloyda (IIT, Intra-industry Trade). Dowiedziono, że Rosja jest ważnym wśród państw pozaunijnych odbiorcą polskich produktów rolno-żywnościowych, a rozwój eksportu jest determinowany głównie bliskością geograficzną rynku rosyjskiego i niemożnością zaspokojenia zgłaszanego popytu rodzimą produkcją. Istotnym czynnikiem oddziałującym na skalę bilateralnych obrotów handlowych są również ilościowe ograniczenia importu z Polski.

Słowa kluczowe: handel rolny, eksport, import, produkty rolno-spożywcze, Polska, Rosja.

Summary: The aim of the paper is to identify the changes in Polish foreign trade in agri-food products to Russia after Poland's accession to the EU. Data of the European Statistical Office (Eurostat), as well as Foundation of Assistance Programmes for Agriculture (FAMMU/FAPA) and the Central Statistical Office (CSO) were used in the research. The analysis covered the value, trade balance and the commodity structure of Polish foreign trade in agri-food products to Russia in 2004-2014. Coverage Ratios (CR) and the indices of Intra-Industry Trade (IIT) were calculated for product groups of the greatest importance in the structure of the Polish-Russian trade. It was proved that Russia is an important recipient of Polish agri-food products among non-EU countries and the development of export is mainly determined by the geographical proximity of the Russian market and the inability to meet the demand by internal production. Quantitative restrictions on imports from Poland strongly shaped the value of bilateral trade between Poland and Russia.

Keywords: agricultural trade, export, import, agri-food products, Poland, Russia.

1. Wstęp

Przystąpienie Polski do UE spowodowało zmianę uwarunkowań handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi zarówno z pozostałymi krajami członkowskimi UE, jak i państwami trzecimi. Włączenie w obszar Jednolitego Rynku Europejskiego (JRE), oznaczające zniesienie barier handlowych w wewnątrzspółnotowej wymianie handlowej, znacznie ułatwiło dostęp polskich produktów do ponad 500-milionowego rynku zbytu oraz wywołało efekt kreacji i przesunięcia handlu¹. Z kolei przyjęcie zasad Wspólnej Polityki Handlowej (WPH) zapewniło polskim eksporterom takie warunki uczestnictwa w handlu międzynarodowym, jakie są udziałem pozostałych krajów UE, identyczny poziom ochrony celnej oraz możliwości korzystania z instrumentów wsparcia eksportu (szerzej zob. [Pawlak, Poczta 2011]).

W efekcie tych zmian w latach 2004-2013 w polskim handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi umacniała się rola państw UE jako głównego partnera handlowego Polski. Wartość eksportu kierowanego na JRE zwiększyła się w tym czasie ponad 4-krotnie, przewyższając 15,5 mld euro, co stanowiło niemal 73% eksportu artykułów rolno-żywnościowych ogółem. Wartość importu wzrosła z kolei 3,5-krotnie, z 2,8 mld euro w roku 2004 do 9,8 mld euro w roku 2013, co odpowiadało 66% całości wydatków importowych ponoszonych na zagraniczne zakupy żywności (obliczenia własne na podstawie [*Polski handel...* 2006; *Analiza wybranych zagadnień...* 2014]). Największym odbiorcą polskich produktów rolno-spożywczych spośród państw pozaunijnych, ze względu na położenie geograficzne, wielkość rynku i potencjał ekonomiczny, pozostała w analizowanym okresie Rosja. Stąd celem artykułu jest zidentyfikowanie zmian, jakie dokonały się w polskim handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi z Rosją po akcesji Polski do UE.

2. Materiał i metoda badań

W badaniach wykorzystano dane Urzędu Statystycznego Unii Europejskiej (Eurostat), Zespołu Monitoringu Zagranicznych Rynków Rolnych Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAMMU/FAPA) oraz Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). Analizie poddano wartość i saldo obrotów oraz strukturę asortymentową polskiego handlu zagranicznego artykułami rolno-spożywczymi z Rosją w latach 2004-2014. Dla grup produktów mających największe znaczenie w strukturze polsko-rosyjskiej wymiany handlowej wyznaczono wskaźniki pokrycia importu eksportem (CR, Coverage Ratio) oraz indeksy handlu wewnątrzgałęziowego Grubela-Lloyda (IIT, Intra-industry Trade).

Wskaźnik CR pozwala określić poziom specjalizacji eksportowej danego kraju w zakresie badanego sektora lub grupy produktów. Jest on obliczany na podstawie formuły:

¹ Na temat efektu kreacji i przesunięcia handlu zob. Pawlak [2011].

$$CR_k = \frac{X_k}{M_k} \times 100\%,$$

gdzie: X_k oznacza eksport, a M_k – import analizowanego kraju k . Wartości tego współczynnika przekraczające 100% świadczą o specjalizacji badanego państwa, co pozwala wnioskować, że dysponuje ono względną przewagą nad partnerami [Lubiński i in. 1995]².

W handlu artykułami żywnościowymi istotną kwestią jest rozróżnienie wymiany wewnątrz- i międzygałęzowej. Znaczenie handlu wewnątrzgałęzowego w wymianie z Rosją oszacowano, stosując wskaźnik Grubela–Lloyda (IIT) [Grubel, Lloyd 1971, 1975]:

$$IIT_k = \frac{(X_{ik} + M_{ik}) - |X_{ik} - M_{ik}|}{(X_{ik} + M_{ik})} \times 100\%.$$

Wysokie, zmierzające do 100%, wartości wskaźników informują o wysokiej intensywności handlu wewnątrzgałęzowego, a więc o wysokim stopniu nakładania się strumieni eksportu i importu towarów pochodzących z tej samej gałęzi. Prowadzenie takiego modelu handlu odzwierciedla zdolność kraju-eksportera do zaspokojenia preferencji popytowych odbiorcy zagranicznego, co jest wyrazem zdolności adaptacyjnych i konkurencyjności danej gospodarki lub jej sektora [Jagiello 2003]. Indeksy IIT przyjmujące wartości bliskie zera wskazują natomiast na istnienie handlu międzygałęzowego. Co istotne, dzięki wymianie o charakterze wewnątrzgałęziowym ujawnienie relatywnych przewag komparatywnych nie musi prowadzić do masowego wycofywania czynników produkcji z dziedzin charakteryzujących się niższą konkurencyjnością lub wręcz jej brakiem i angażowania ich w bardziej konkurencyjną działalność. Kraj może bowiem podjąć specjalizację w obrębie tego samego sektora, ale w innych grupach asortymentowych [Czyżewski, Sapa 2003]. Jest to ważne zarówno w przypadku zmian przewag komparatywnych dokonujących się na skutek przeobrażeń wewnętrznych uwarunkowań produkcji i handlu, jak i oddziaływania czynników zewnętrznych, głównie o charakterze instytucjonalnym, wynikających z międzynarodowej polityki ekonomicznej.

3. Wartość i saldo obrotów produktami rolno-spożywczymi Polski z Rosją

Produkty rolno-spożywcze, obok wyrobów elektromaszynowych, chemicznych i metalurgicznych, zajmują ważne miejsce w strukturze polsko-rosyjskiej wymiany

² Zrównoważone lub dodatnie saldo obrotów handlowych może być traktowane jako prosty przejaw konkurencyjności. Tego zdania są m.in.: Fagerberg [1988], Hatsopoulos i in. [1988], Singh [1977] oraz Aiginger [1998]. Należy jednak pamiętać, że wskaźnik CR, uwzględniając wyłącznie eksport i import analizowanego kraju, jest tylko miarą „wewnętrznej” przewagi komparatywnej.

handlowej, zwłaszcza w eksporcie [*Współpraca handlowa Polski... 2014*]. Co prawda w latach 2004-2014 ich udział w eksporcie ogółem zmniejszył się o 5 p.p., kształtując w ostatnim badanym roku na poziomie 12,6%, ale pomijając lata, w których eksport ulegał ograniczeniu na skutek stosowanych przez stronę rosyjską ilościowych ograniczeń importu, artykuły rolno-żywnościowe zapewniały średnio ok. 15,0% całości przychodów z tytułu eksportu do Rosji (tab. 1). Z wyjątkiem lat 2006-2008 wartość eksportu produktów rolno-spożywczych na rynek rosyjski systematycznie zwiększała się, osiągając w 2013 r. 1,3 mld euro, tj. ponad 3-krotnie więcej niż w 2004 r.

Tabela 1. Obroty handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi Polski z Rosją w latach 2004-2014

Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Handel rolno-spożywczy (mln euro)											
Eksport	409,2	508,5	435,2	456,2	483,9	561,2	753,1	798,7	1 057,4	1 252,2	881,9
Import	21,2	30,4	46,7	48,0	41,9	32,6	39,9	55,7	64,7	89,8	142,5
Saldo	388,0	478,1	388,5	408,3	442,0	528,5	713,2	743,0	992,8	1 162,4	739,4
Handel rolno-spożywczy (rok poprzedni = 100)											
Eksport	x	124,3	85,6	104,8	106,1	116,0	134,2	106,1	132,4	118,4	70,4
Import	x	143,4	153,6	102,7	87,3	77,9	122,4	139,5	116,1	138,9	158,6
Saldo	x	123,2	81,3	105,1	108,3	119,6	134,9	104,2	133,6	117,1	63,6
Udział obrotów rolno-spożywczych w obrotach towarowych ogółem (%)											
Eksport	17,6	15,9	11,5	9,7	8,0	15,6	14,9	13,1	13,7	15,4	12,6
Import	0,4	0,4	0,5	0,5	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,5	0,8
Udział Rosji w łącznych obrotach handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi Polski (%)											
Eksport	7,7	7,1	5,1	4,5	4,2	4,9	5,6	5,3	5,9	6,3	4,1
Import	0,5	0,6	0,7	0,6	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,6	1,0

Źródło: [*Analiza wybranych zagadnień... 2014*; *Handel zagraniczny styczeń-grudzień... 2014*; ComExt-Eurostat 2015], obliczenia własne.

Rozwój polskiego eksportu do Rosji determinowany był przede wszystkim bliskością rynku docelowego, dającą przewagę logistyczną wynikającą z niższych kosztów transportu i potencjalnie krótszego czasu dostawy, wzrostem dochodów realnych ludności, a co za tym idzie rosnącym popytem na importowane produkty, mającym źródło m.in. w braku samowystarczalności żywnościowej Rosji. Ponadto zwiększaniu eksportu sprzyjało wprowadzenie refundacji eksportowych, stwarzających wszystkim przedsiębiorcom z terenu UE jednolite warunki konkurencji na rynkach zagranicznych. Należy jednak pamiętać, że pomimo potencjalnie dużych możliwości zbytu polskich towarów w Rosji wzrost eksportu ciągle napotyka barierę ryzyka handlowego i niehandlowego istniejącego na tym rynku. I tak, 15-procentowe zmniejszenie eksportu odnotowane w 2006 r. w stosunku do roku poprzedniego było rezultatem wprowadzonego w listopadzie 2005 r. embarga na przywóz z Polski

mięsa i produktów roślinnych. Zastosowaną blokadę importu strona rosyjska tłumaczyła przypadkami fałszowania certyfikatów weterynaryjnych i fitosanitarnych, a w odniesieniu do produktów roślinnych dodatkowo przypadkami wykrycia w nich organizmów kwarantannowych [*Współpraca handlowa Polski...* 2014]. W rzeczywistości natomiast było ono podyktowane względami politycznymi i stanowiło wyraz podważenia systemu kontroli sanitarnej wśród nowych państw członkowskich UE. Niezależnie od tego już od 2003 r. eksport do Rosji mięsa wołowego, wieprzowego i drobiowego objęty był kontyngentami taryfowymi, poza którymi wywóz mięsa drobiowego był całkowicie zakazany, a w eksporcie mięsa czerwonego obowiązywały cła o charakterze zaporowym³. Do czasu zniesienia zakazów importu, tj. do roku 2008⁴, tempo wzrostu polskiego eksportu na rynek rosyjski było niewielkie i oscylowało w granicach 5,0% w skali roku, natomiast w latach 2009-2013 zwiększyło się. Największą dynamikę wzrostu eksportu obserwowano w latach 2010 i 2012, kiedy uzyskane przychody eksportowe były o ponad 30,0% większe niż w latach wcześniejszych (tab. 1).

W 2012 r. wpływy z tytułu eksportu produktów rolno-spożywczych do Rosji wyniosły prawie 1,1 mld euro, a istotnym czynnikiem oddziałującym na polsko-rosyjskie relacje handlowe była akcesja Rosji do Światowej Organizacji Handlu (WTO). Po 18-letnich negocjacjach i zakończeniu procedury ratyfikacyjnej, 22 sierpnia 2012 r. Rosja stała się 154. członkiem tej organizacji, zobowiązując się m.in. do obniżenia cel importowych na żywność. Istotne redukcje stawek celnych dotyczyły m.in. zbóż i przetworów zbożowych, artykułów mleczarskich oraz nasion oleistych, olejów i tłuszczu. Średnie związane stawki celne MFN⁵ w imporcie tych grup produktów do Rosji wyniosły odpowiednio 10,1%; 14,9% i 7,1% wobec 15,1%; 19,8% i 9,0% przed akcesją Rosji do WTO [*WTO Tariff Profiles* 2015]. Zgodnie z regułami WTO Rosja została zobowiązana do niepodnoszenia cel ponad uzgodniony poziom. Poza tym objął ją zakaz oferowania eksporterom z różnych państw niejednakowych warunków dostępu do krajowego rynku zbytu, stosowania nieuzasadnionych wymogów sanitarnych i fitosanitarnych oraz standardów dotyczących bezpieczeństwa produktów. Sprecyzowano również zasady korzystania ze środków ochrony rynku, np. cel antidumpingowych [Kraciuk 2013].

Polska wspierała starania Rosji o uzyskanie członkostwa w tej organizacji, oczekując, że jako członek WTO Rosja będzie bardziej przewidywalnym partnerem handlowym [Kraciuk 2013]. Okazało się jednak, że Rosja nie przestrzega zasad WTO

³ Wysokość stawek celnych na import do Rosji mięsa wieprzowego wynosiła 80%, nie mniej niż 1,06 euro/kg, wołowiny świeżej i chłodzonej – 60%, nie mniej niż 0,8 euro/kg, natomiast wołowiny mrożonej – 60%, nie mniej niż 0,6 euro/kg [Kaliszuk i in. 2005].

⁴ Zakaz importu z Polski mięsa drobiowego, wieprzowego i wołowego oraz surowych przetworów mięsnych obowiązywał w Rosji do grudnia 2007 r. Ograniczenia w imporcie produktów pochodzenia roślinnego na cele niespożywcze (przemysłowe i paszowe) zniesiono w marcu 2008 r., a produktów roślinnych na cele spożywcze w październiku 2008 r. [Cieślewicz 2012].

⁵ *Most-favoured-nation tariff* – stawka celna klauzuli najwyższego uprzywilejowania.

w stosowaniu ograniczeń sanitarnych w imporcie produktów rolnych. Jeszcze w toku procedury ratyfikacyjnej, w marcu 2012 r. Rosja wprowadziła embargo na import z UE części żywca. W tym samym roku nałożyła restrykcje na import z Niemiec schłodzonej wieprzowiny i ziemniaków, a w marcu 2013 r. na import schłodzonego mięsa z Hiszpanii i Holandii [*Współpraca handlowa Polski...* 2014]. W 2014 r. polityka handlowa prowadzona wbrew zasadom obowiązującym członków WTO została skierowana także przeciwko Polsce. W efekcie obowiązującego od lipca embargo na import z Polski owoców i warzyw wartość eksportu żywności na koniec 2014 r. wyniosła 882 mld euro i była o 30,0% mniejsza niż przed rokiem (tab. 1).

Jak zauważa Wiśniewska [2011], embargo jest wykorzystywane przez Rosję nie tyle do ochrony rodzimych konsumentów i przedsiębiorców, ale przede wszystkim jako instrument polityki zagranicznej w celach represyjnych, prewencyjnych bądź też do testowania gotowości do ustępstw partnerów zagranicznych. Śledząc rozwój wymiany handlowej produktami rolno-spożywczymi między Polską a Rosją, można zaryzykować stwierdzenie, że stosowane przez Rosję ilościowe ograniczenia wymiany oddziaływały na wartość bilateralnej wymiany handlowej artykułami rolno-żywnościowymi silniej niż skutki kryzysu ekonomicznego lat 2008-2009. Mimo notowanego od drugiej połowy 2008 r. spowolnienia gospodarczego, dewaluacji rubla, spadku realnych dochodów Rosjan i stosowania wyższych ceł, wbrew tendencjom zachodzącym w innych działach gospodarki [por. Kraciuk 2013] wartość eksportu produktów rolno-spożywczych z Polski do Rosji zwiększała się. Z jednej strony, wywołane dekonjunkcją ograniczenie popytu w większym stopniu dotknęło produktów przemysłowych niż żywności, a z drugiej wzrost eksportu na przekór kryzysowi można uzasadnić niewystarczającym dla pokrycia potrzeb żywnościowych rynku rosyjskiego potencjałem produkcyjnym rolnictwa tego kraju. Z tego samego względu stosunkowo niewielkie było dla Polski znaczenie Rosji jako rynku zaopatrzenia w produkty rolno-żywnościowe. Choć, wyłączając lata 2008-2009, wartość importu artykułów rolno-spożywczych z Rosji w całym analizowanym okresie systematycznie zwiększała się, to wydatki rządu 142,5 mln euro poniesione na zakupy żywności na rynku rosyjskim w 2014 r., mimo że blisko 7-krotnie większe niż w 2004 r., stanowiły zaledwie 1,0% polskiego importu rolno-żywnościowego ogółem (tab. 1). Po pierwsze, wobec braku samowystarczalności żywnościowej sektor rolno-spożywczy Rosji nie był w stanie wytworzyć znaczących nadwyżek produktów z przeznaczeniem na eksport, a po drugie, konkurencyjna w stosunku do polskiej struktura produkcji rolniczej nie wywoływała konieczności importu niezbędnego i utrudniała rozwój wymiany wewnątrzgałęziowej.

Mimo obserwowanego wzrostu eksportu w ujęciu bezwzględnym, w latach 2004-2014 sukcesywnie zmniejszało się znaczenie Rosji w polskim eksporcie rolno-spożywczym. Podczas gdy w 2004 r. do Rosji kierowano niemal 8% całkowitego eksportu żywności z Polski, w 2014 r. było to już tylko ok. 4% (tab. 1). Warto przy tej okazji wspomnieć, że osłabienie pozycji Rosji w polskim handlu rolno-żywnościowym następowało stopniowo, począwszy od kryzysu ekonomiczno-finansowe-

go w Rosji w 1998 r. Rok przed kryzysem udział państw byłego ZSRR w całkowitym eksporcie produktów rolno-spożywczych z Polski wynosił 44%, a wartość wpływów z tytułu eksportu na rynki wschodnie przewyższała wartość sprzedaży do UE prawie o 180 mln USD⁶. O wysokiej konkurencyjności Polski na rynkach rolno-spożywczych państw byłego ZSRR decydowały wówczas nie tylko brak samowystarczalności żywnościowej i bliskość rynków docelowych, ale także znajomość rynku, wyniesiona jeszcze z okresu gospodarki centralnie planowanej, i szybkie dostosowanie się do potrzeb rynku rosyjskiego [Rowiński, Wigier 1998]. Ponadto rozwój eksportu na Wschód w latach 90. następował pod wpływem niższych niż na rynkach UE wymagań konsumentów, co sprawiało, że funkcjonowanie na tym rynku było znacznie łatwiejsze w porównaniu z wysoko konkurencyjnym rynkiem wewnętrznym Wspólnoty [Krzyżanowski 1993].

Po przezwyciężeniu skutków kryzysu, w 2000 r. wartość eksportu kierowanego do państw ZSRR wynosiła ok. 600 mln USD i była ponad dwukrotnie niższa niż w roku 1997. Jednocześnie udział tej grupy krajów w eksporcie rolno-spożywczym z Polski ogółem zmniejszył się do 23%, powodując przesunięcie głównego rynku zbytu żywności do krajów UE, na które przypadało w tym roku 49% realizowanego przez Polskę eksportu [Pawlak, Poczta 2008]. Poza recesją gospodarczą istotną przyczyną redukcji polskiego eksportu na rynki wschodnie była prowadzona przez Rosję, w celu pobudzenia krajowej produkcji, protekcyjna polityka handlowa, wyrażająca się wysokim poziomem ceł i opłat importowych [*Handel zagraniczny...* 2000]. W związku z brakiem systemu subwencjonowania eksportu polskim produktom trudno było wówczas konkurować ze sprzedażą dotowanych nadwyżek żywnościowych z krajów Europy Zachodniej i USA oraz eksportem w ramach pomocy żywnościowej. Sytuację tę zmieniło dopiero objęcie Polski zasadami WPH UE i pozyskanie możliwości finansowego wsparcia eksportu na równi z pozostałymi krajami UE.

Od przystąpienia Polski do UE najważniejszym dokumentem regulującym polsko-rosyjską współpracę gospodarczą jest Układ o Partnerstwie i Współpracy między Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi oraz Federacją Rosyjską (PCA), obowiązujący od 1997 r., i protokół z 2004 r., podpisany jeszcze przed rozszerzeniem UE o kraje z regionu Europy Środkowo-Wschodniej, Cypr i Malte. Dodatkowo w listopadzie 2004 r. Polska i Rosja podpisały umowę gospodarczą wskazującą na obustronne dążenie do budowania partnerstwa gospodarczego po przystąpieniu Polski do UE i powołującą Polsko-Rosyjską Międzyrządową Komisję ds. Współpracy Gospodarczej, której celem jest analizowanie bieżących problemów we współpracy dwustronnej [*Przewodnik eksportera...* 2012]. Nadal bowiem polscy eksporterzy produktów rolno-spożywczych natrafiają na różnego rodzaju utrudnienia w eksporcie na rynek rosyjski. Należą do nich m.in. [Dzun, Tereszczuk 2009; Batyk 2014]:

⁶ Ekspert produktów rolno-żywnościowych do krajów UE w 1997 r. stanowił 39% eksportu ogółem [Pawlak, Poczta 2008].

- kontyngenty ilościowe na import mięsa wieprzowego, wołowego i drobiowego;
- konieczność uzyskania od strony rosyjskiej zezwoleń (dopuszczeń) na wwóz towarów rolnych na terytorium Rosji;
- wysokie cła na wybrane towary;
- długotrwałe i biurokratyczne procedury dostępu do rynku;
- brak możliwości lub duże utrudnienia w nawiązaniu bezpośrednich kontaktów handlowych z osobami odpowiedzialnymi za zamawianie towarów dla rosyjskich sieci handlowych;
- brak systemu wzajemnie uznawanych certyfikatów jakościowych;
- brak skutecznej ochrony znaków towarowych;
- problemy z uzyskaniem przez polskie firmy transportowe pozwoleń na obsługę transportu do Rosji, co powoduje, że polskie firmy zmuszone są do korzystania z pośrednictwa rosyjskich firm logistycznych.

4. Wartość i saldo obrotów produktami rolno-spożywczymi Polski z Rosją

W latach 2004-2014 w eksporcie produktów rolno-spożywczych z Polski do Rosji, z ok. 60-65% udziałem, dominowały artykuły pochodzenia roślinnego⁷. Najważniejszą pozycją eksportową były świeże i przetworzone owoce oraz warzywa. Wartość ich wywozu w 2014 r. była niemal 2,5-krotnie wyższa niż w roku 2004 i wynosiła 409,2 mln euro, co dawało ponad 46% całości eksportu rolnego z Polski do Rosji (tab. 2). Blisko 185 mln euro uzyskanych w 2014 r. ze sprzedaży na rynku rosyjskim świeżych owoców stanowiło niemal 20% łącznych przychodów z tytułu eksportu tej grupy asortymentowej z Polski. Z wywozu do Rosji pochodziło również ponad 11% całkowitych wpływów z eksportu warzyw oraz przetworów owocowo-warzywnych. Należy podkreślić, że Rosja była największym na świecie odbiorcą polskich świeżych i suszonych owoców⁸ oraz drugim – świeżych i przetworzonych warzyw (tab. 4). W 2013 r. na rynek rosyjski trafiało odpowiednio ok. 43,0%, 20,0% i 15,0% całkowitego eksportu tych grup asortymentowych z Polski. Ponadto Rosja zajmowała trzecią lokatę (pod względem wartości) w eksporcie z Polski owoców zakonserwowanych i przetworów owocowych oraz piątą w wywozie soków owocowych i warzywnych.

Około 10-procentowy udział w strukturze eksportu produktów rolno-żywnościowych do Rosji miały przetwory zbożowe i produkty mleczarskie (tab. 2). Wartość ich eksportu w analizowanym okresie dynamicznie zwiększała się, a kwoty rzędu 87,0 mln euro i 89,8 mln euro były odpowiednio ponad 4-krotnie i 3-krotnie większe niż w pierwszym roku członkostwa Polski w UE. Warto zauważyć, że z rynku rosyj-

⁷ Obliczenia własne, na podstawie danych FAMMU/FAPA.

⁸ Na przykład w 2013 r. eksport jabłek do Rosji zapewnił Polsce ok. 60% całkowitych przychodów z tytułu eksportu tych owoców [*Rocznik statystyczny handlu zagranicznego* 2014].

Tabela 2. Struktura asortymentowa polsko-rosyjskiego handlu produktami rolno-spożywczymi w latach 2004 i 2014

Produkty	Eksport					Import					Saldo	
	2004	2014				2004	2014				2004	2014
	tys. euro	%	2004=100	eksport z Polski ogółem=100	tys. euro	%	2004=100	import do Polski ogółem=100	tys. euro			
Zboża	88,3	994,2	0,1	1 125,7	0,1	989,5	1 903,9	1,3	192,4	0,5	-901,2	-909,6
Przetwory zbożowe	21 398,8	87 026,9	9,9	406,7	6,4	673,4	917,0	0,6	136,2	0,2	20 725,4	86 109,9
Owoce	70 631,4	184 656,9	20,9	261,4	18,1	470,6	768,0	0,5	163,2	0,1	70 160,9	183 888,9
Warzywa	46 029,4	104 533,1	11,9	227,1	11,1	1 468,2	541,1	0,4	36,9	0,1	44 561,1	103 992,0
Przetwory z owoców i warzyw	50 897,7	120 052,3	13,6	235,9	11,8	95,3	305,4	0,2	320,6	0,1	50 802,5	119 746,9
Nasiona oleistych	2 182,0	3 649,8	0,4	167,3	0,9	672,0	9 147,7	6,4	1 361,3	2,4	1 510,0	-5 498,0
Oleje i tłuszcze	1 022,1	5 551,0	0,6	543,1	1,0	100,5	2 449,4	1,7	2 436,6	0,3	921,5	3 101,6
Cukier i wyroby cukiernicze	17 213,0	16 700,5	1,9	97,0	3,2	104,5	1 093,6	0,8	1 046,4	0,3	17 108,5	15 606,9
Zwierzęta żywe	12 677,8	11 899,7	1,3	93,9	7,2	24,2	145,2	0,1	600,6	0,0	12 653,6	11 754,5
Mięso i podroby jadalne	38 887,0	28 948,0	3,3	74,4	0,9	.	307,4	0,2	x	0,0	x	28 640,6
Przetwory mięsne	6 067,2	8 858,2	1,0	146,0	0,8	58,2	.	0,0	x	x	6 009,0	x
Ryby, skorupiaki i mięczaki	2 914,3	48,0	0,0	1,6	0,0	14 197,2	29 376,5	20,6	206,9	2,1	-11 283,0	-29 328,4
Produkty mleczarskie	29 026,7	89 846,3	10,2	309,5	4,3	0,1	377,8	0,3	415 159,3	0,0	29 026,6	89 468,5
Pozostałe	110 161,8	219 099,8	24,8	198,9	3,2	2 357,8	95 131,6	66,8	4 034,8	1,7	107 804,1	123 968,2
Ogółem	409 197,6	881 864,7	100,0	215,5	4,1	21 211,4	142 464,5	100,0	671,6	1,0	387 986,2	739 400,2

Źródło: [ComExt-Eurostat 2015], obliczenia własne.

Tabela 3. Wskaźniki pokrycia importu eksportem (CR) oraz indeksy handlu wewnątrzgałęziowego (IIT) produktami rolno-spożywczymi między Polską a Rosją w latach 2004 i 2014

Produkty	CR (%)		IIT (%)	
	2004	2014	2004	2014
Zboża	8,9	52,2	16,4	68,6
Przetwory zbożowe	3 177,9	9 490,3	6,1	2,1
Owoce	15 010,0	24 044,7	1,3	0,8
Warzywa	3 135,0	19 318,9	6,2	1,0
Przetwory z owoców i warzyw	53 429,8	39 305,4	0,4	0,5
Nasiona oleistych	324,7	39,9	47,1	57,0
Oleje i tłuszcze	1 016,7	226,6	17,9	61,2
Cukier i wyroby cukiernicze	16 470,2	1 527,2	1,2	12,3
Zwierzęta żywe	52 454,6	8 197,7	0,4	2,4
Mięso i podroby jadalne	x	9 415,6	0,0	2,1
Przetwory mięsne	10 420,0	x	1,9	0,0
Ryby, skorupiaki i mięczaki	20,5	0,2	34,1	0,3
Produkty mleczarskie	31 897 513,2	23 781,8	0,0	0,8
Pozostałe	4 672,3	230,3	4,2	60,5
Ogółem	1 929,1	619,0	9,9	27,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z tabeli 2.

skiego pochodziło ponad 15,5% przychodów ogółem z tytułu eksportu z Polski serów i twarogów, co stawiało Rosję na miejscu pierwszego odbiorcy tej grupy towarowej. Znaczenie pozostałych grup produktów w strukturze eksportu do Rosji było nieporównanie mniejsze i nie przekraczało 3,5%.

Co istotne, w zakresie najważniejszych w strukturze eksportu do Rosji grup produktów Polska notowała dodatnie saldo obrotów handlowych, najwyższe, na poziomie 70,2 mln euro w 2004 r. oraz 183,9 mln euro w 2014 r., w wymianie owocami. W ostatnim badanym roku, mimo istniejących od lipca ograniczeń w imporcie z Polski, przychody z eksportu tej grupy asortymentowej ponad 240-krotnie przewyższyły wartość wydatków importowych ponoszonych na zakup owoców na rynku rosyjskim (CR = 24 044,7%; tab. 3). Jeszcze większą, ponad 390-krotną nadwyżkę eksportu nad importem osiągnięto w handlu przetworami z owoców i warzyw. Dodatni wynik bilansu handlowego tej grupy produktów zamknął się kwotą 119,7 mln euro.

Ujemne saldo obrotów wygenerowano jedynie w polsko-rosyjskiej wymianie zbożami, rybami, skorupiakami i mięczakami oraz w 2014 r. w handlu nasionami oleistych. Były to grupy towarowe o marginalnym znaczeniu w eksporcie artykułów rolno-żywnościowych do Rosji, a jednocześnie odgrywające istotną rolę w strukturze importu. Największy deficyt, sięgający w 2014 r. 29,3 mln euro, obserwowano w obrotach rybami, skorupiakami i mięczakami (tab. 2). Import tej grupy asortymento-

Tabela 4. Pozycja Rosji w polskim handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi w 2013 r.

Produkty	Pozycja	Tysiące USD		%
		ogółem	Rosja	
Eksport				
Zwierzęta żywe	4	239 125	19 229	8,0
Mięso i podroby jadalne (z wyłączeniem mięsa wołowego)	6	2 951 974	152 290	5,2
Ser i twaróg	1	915 340	142 469	15,6
Przetwory zbożowe	5	1 292 914	54 473	4,2
Warzywa świeże	2	1 155 273	226 620	19,6
Warzywa przetworzone	2	550 809	80 919	14,7
Owoce i orzechy, świeże lub suszone	1	969 735	420 881	43,4
Owoce zakonserwowane i przetwory owocowe	3	737 471	54 331	7,4
Soki owocowe i warzywne	5	783 951	28 325	3,6
Wyroby cukiernicze	4	299 808	12 166	4,1
Oleje i tłuszcze zwierzęce	2	122 669	24 852	20,3
Import				
Ryby świeże, schłodzone, zamrożone	9	1 720 117	45 017	2,6
Nasiona i owoce oleistych do ekstrakcji innych stałych tłuszczów roślinnych	5	42 236	3 251	7,7

Źródło: [Rocznik statystyczny... 2014], obliczenia własne.

węj z Rosji niemal w 100% przewyższał wartość eksportu ($CR = 0,2\%$ w 2014 r.; tab. 3) i absorbował 29,4 mln euro, tj. jedną piątą całości wydatków poniesionych w tym roku na zakup żywności na rynku rosyjskim. Było to jednak zaledwie nieco ponad 2% wartości importu ryb do Polski ogółem. W 2013 r. Rosja zajmowała 9. lokatę w strukturze przywozu ryb do Polski (tab. 4), a wyprzedzały ją takie kraje, jak: Norwegia, Chiny, Szwecja, Niemcy, Dania, Wielka Brytania, USA i Islandia. Wysokość deficytu w handlu nasionami oleistych wyniosła w 2014 r. ok. 5,5 mln euro, a wydatki importowe na poziomie 9,1 mln euro były o 60% wyższe niż przychody z tytułu eksportu tej grupy towarowej do Rosji ($CR = 39,9\%$). W 2013 r. Rosja była piątym pod względem wartości dostawcą nasion oleistych do Polski, ustępując Kazachstanowi, Niemcom, Czechom i Chinom. W obrotach zbożami, zarówno w roku 2004, jak i w 2014, ujemny wynik bilansu handlowego oscylował w granicach 900 mln euro. W ostatnim analizowanym roku na import zbóż z Rosji przeznaczono 1,9 mln euro, czyli prawie 2-krotnie więcej niż wynosiła wartość ich eksportu do Rosji ($CR = 52,2\%$). Warto przy tym zaznaczyć, że zboża i nasiona oleistych, a ponadto oleje i tłuszcze były jedynymi grupami produktów, w zakresie których w polsko-rosyjskich obrotach handlowych realizowano model wymiany wewnątrzgałęziowej ($57,0\% < IIT < 68,6\%$). Handel pozostałymi grupami asortymentowymi, z uwagi na wspomniany wcześniej konkurencyjny, a nie komplementarny charakter struktur produkcji rolniczej, odznaczał się wyraźną dominacją obrotów międzygałę-

ziowych. Poza wymienionymi grupami produktów ważną pozycją w imporcie artykułów rolno-spożywczych z Rosji były makuchy, komponenty paszowe i gotowe pasze dla zwierząt, na które w 2013 r. asygnowano blisko jedną czwartą łącznych wydatków importowych [*Analiza wybranych zagadnień...* 2014].

5. Zakończenie

Choć począwszy od kryzysu rosyjskiego z 1998 r. znaczenie Rosji jako partnera handlowego w sektorze rolno-spożywczym sukcesywnie się zmniejszało, nadal pozostaje ona ważnym wśród państw pozaunijnych odbiorcą polskich produktów rolno-żywnościowych. Rozwój eksportu do Rosji z jednej strony wynika z bliskości rynku docelowego, zapewniającej niższe koszty transportu i potencjalnie krótszy czas dostawy, a z drugiej z wielkości tego rynku i zgłaszanego, a niezaspokojonego ze względu na brak samowystarczalności żywnościowej, efektywnego popytu. Niewystarczający w porównaniu z potrzebami rynku krajowego potencjał produkcyjny rosyjskiego sektora rolnego, a ponadto konkurencyjny charakter struktury produkcji są przyczynami marginalnej roli Rosji w imporcie artykułów rolno-spożywczych do Polski.

W przeciwieństwie do eksportu, w latach 2004-2014 przedmiotem przywozu z Rosji były głównie artykuły pochodzenia zwierzęcego, w tym ryby, skorupiaki i mięczaki oraz makuchy, komponenty paszowe i gotowe pasze dla zwierząt, pochłaniające każdego roku od ok. 45% do 55% łącznych wydatków na zakup żywności na rynku rosyjskim. W eksporcie dominowały produkty ogrodnicze, przetwory zbożowe i artykuły mleczarskie, które w 2014 r. przysporzyły Polsce 66,5% przychodów z tytułu eksportu produktów rolno-spożywczych do Rosji. Należy przy tym zwrócić uwagę, że eksport do Rosji napotyka barierę ryzyka handlowego i niehandlowego, związanego m.in. z czynnikami natury politycznej, które niejednokrotnie już stanowiły przesłankę do wprowadzenia restrykcji ilościowych w imporcie z Polski. Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że stosowane przez Rosję ilościowe ograniczenia wymiany oddziaływały na wartość bilateralnej wymiany handlowej artykułami rolno-żywnościowymi silniej niż skutki kryzysu ekonomicznego lat 2008-2009. W tym kontekście należy docenić, a zarazem postulować szersze wykorzystanie instrumentów wsparcia eksportu na rynki wysokiego ryzyka, oferowanych przez Korporację Ubezpieczeń Kredytów Eksportowych SA. Pozyskiwanie preferencyjnych kredytów eksportowych i gwarantowanych przez Skarb Państwa ubezpieczeń eksportowych od tzw. ryzyka nierynkowego, obok inwestycji zagranicznych w sektorze rolno-spożywczym i współpracy w zakresie infrastruktury handlowej, może zapewnić zwiększenie udziału Polski w rynku rosyjskim.

Literatura

- Aiginger K., 1998, *A framework for evaluating the dynamic competitiveness of countries*, Structural Change and Economic Dynamics, vol. 9, no. 2, s. 159-188.
- Analiza wybranych zagadnień i tendencji w polskiej produkcji i handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi w 2013 roku*, 2014, FAMMU/FAPA, Warszawa.
- Batyk I.M., 2014, *Perspektywy rozwoju eksportu polskich produktów rolno-spożywczych do Rosji*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie „Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 14 (XXIX), z. 3, s. 7-14.
- Cieślewicz W., 2012, *Polski eksport produktów rolno-spożywczych do Rosji*, Problemy Rolnictwa Światowego Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie „Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 12 (XXVII), z. 1, s. 18-30.
- ComExt-Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/newxtweb> (13.03.2015).
- Czyżewski A., Sapa A., 2003, *Mechanizm wymiany rolno-żywnościowej Polski z krajami Unii Europejskiej*, Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań.
- Dzun W., Tereszczuk M., 2009, *Rolnictwo Rosji, Ukrainy i Białorusi w procesie transformacji w latach 1990-2007*, Raport Programu Wieloletniego nr 158, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Fagerberg J., 1988, *International competitiveness*, The Economic Journal, vol. 98, no. 391, s. 355-374.
- Grubel H.G., Lloyd P.J., 1971, *The Empirical Measurement of Intra-Industry Trade*, Economic Record, vol. 47, no. 4, s. 494-517.
- Grubel H.G., Lloyd P.J., 1975, *Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*, Wiley, New York.
- Handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi – stan i perspektywy*, 2000, nr 11, IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Handel zagraniczny styczeń-grudzień 2013 r.*, 2014, Informacje i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa.
- Hatsopoulos G.N., Krugman P.R., Summers L.H., 1988, *U.S. Competitiveness: Beyond the Trade Deficit*, Science. New Series, vol. 241, no. 4863, s. 299-307.
- Jagiello M., 2003, *Wskaźniki międzynarodowej konkurencyjności gospodarki*, Studia i Materiały, nr 80, IKCHZ, Warszawa.
- Kaliszuk E., Błaszczuk M., Mroczek W., Przystupa J., Władyniak A., 2005, *Analiza konsekwencji członkostwa dla wymiany handlowej*, [w:] *Polska w Unii Europejskiej – doświadczenia pierwszego roku członkostwa*, UKiE, Warszawa.
- Kraciuk J., 2013, *Akcesja Rosji do WTO i jej wpływ na polsko-rosyjski handel rolny*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, t. 15, z. 5, s. 174-178.
- Krzyżanowski J.T., 1993, *Polityka cen rolnych w okresie adaptacyjnym do Wspólnot Europejskich*, Biała Księga Polska – Unia Europejska, Opracowania i Analizy, Seria Gospodarka, z. 11, Urząd Rady Ministrów, Biuro ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej, Warszawa.
- Lubiński M., Michalski T., Misala J., 1995, *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki. Pojęcie i sposób mierzenia*, Raporty – Studia nad konkurencyjnością, Instytut Rozwoju i Studiów Strategicznych, Warszawa.
- Pawlak K., 2011, *The static effects of customs union in agri-food trade of the New Member States of the European Union*, Annals of The Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists, vol. XIII, no. 6, s. 176-182.
- Pawlak K., Poczta W., 2008, *Konkurencyjność polskiego sektora rolno-spożywczego w handlu z krajami Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań.
- Pawlak K., Poczta W., 2011, *Międzynarodowy handel rolny. Teorie, konkurencyjność, scenariusze rozwoju*, PWE, Warszawa.
- Polski handel zagraniczny artykułami rolno-spożywczymi w 2005 roku*, 2006, FAMMU/FAPA, Warszawa.

- Przewodnik eksportera po rynku Federacji Rosyjskiej*, 2012, ww.kig.pl/files/BWZ/rosja_e_2012.pdf (15.03.2015).
- Rocznik statystyczny handlu zagranicznego*, 2014, GUS, Warszawa.
- Rowiński J., Wigier M., 1998, *Handel zagraniczny artykułami rolno-spożywczymi*, [w:] Woś A. (red.), *Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej (1989-1997)*, IERiGŻ, Warszawa.
- Singh A., 1977, *UK industry and the world economy: a case of de-industrialisation*, *Cambridge Journal of Economics*, vol. 1, no. 2, s. 113-136.
- Wiśniewska I., 2011, *Embargo w rosyjskiej polityce handlowej – taktyka bez strategii*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-07-13/embargo-w-rosyjskiej-polityce-handlowej-taktyka-bez-strategii> (17.03.2015).
- Współpraca handlowa Polski z krajami WNP, w szczególności z Rosją, Ukrainą i Białorusią*, 2014, Ministerstwo Gospodarki, Departament Strategii i Analiz, Warszawa.
- WTO Tariff Profiles*, <http://stat.wto.org/TariffProfile/WSDBTariffPFView.aspx?Language=E&Country=RU> (15.03.2015).